

др Јован ЂИРИЋ
директор Института за упоредно право, Београд

FIAT IUSTITIA – КОЛИКО КОШТА ПРАВНА ДРЖАВА?

Резиме

Постоји мноґо различитих дефиниција појма правне државе, а постоји такође и мноґо различитих предуслова који морају бити испуњени да би се у неком случају моґло говорити о правној држави. Ипак, један предуслов је посебно важан, а то је стриктно и доследно поштовање закона. Односно, ако и када се у једном друштву, једној држави не поштују закони, тада се не може говорити о правној држави. Ипак, аутор овог текста сматра да стриктно и доследно поштовање и примена закона, понекад може бити контрапродуктивно и несврсно. Ово се односи чак и на оне законе који се моґу сматрати сасвим праведним. Тако на пример, да би се један закон примењивао и поштовао, потребно је да и одговарајућа лоџистика буде развијена. Ово се односи на већи број полицајаца, већи број инспекцијских органа, већи број техничких средстава за праћење и контролу, а односи се такође и на веће заводске капацитете. Поставља се питање колико то кошта и да ли је сврснодније тај новац употребити за нешто друго. Осим тога, понекад примена закона може бити несврсно и контрапродуктивна и када то подразумева кажњавање великих економских субјеката, великих предузећа. На пример једно предузеће дуго година не плаћа порезе и грубо доприноси. Уколико би, одједанпут и изненада држава решила да најлати све заостале дугове тог предузећа, то би моґло значити и фактичко уништење дојичног предузећа. У условима велике економске кризе, успостављање „правне државе“ донело би вишеструко неативне ефекте. Ово се такође односи и на ситуације у вези са еколошким кри-

миналијетом. Казнији једно предузеће збој еколошкој зајађења, може имати вишеструко нејативне економске и друштвене ефекте. Тако се и у њом случају, као и у неким другим ситуацијама, које аутор овој тек-ста анализира, показује да успостављање јравне државе уојшће није ни јефтино, ни једноставно.

Кључне речи: *јравна држава, сврсисходност јрава, полициско-инспекцијски капацитети, јравовременост јримене закона, казне за јравна лица, Кани, Радбрух.*

О теми правне државе писано је толико да се понекад чини како је све већ речено. Тако неки идеју „правне државе“ везују за начело законитости,¹ пре свега за то да нема ретроактивног важења кривичног закона,² за то да закони морају бити прецизно написани,³ односно нема аналогije, нарочито у кривичном праву.⁴ Други су пак идеју правне државе везивали за вишестраначку демократију⁵ и за то да се политичка власт у једној држави везује правом, правним правилима, да је право увек изнад политике,⁶ док трећи сматрају да је за идеју правне државе најважнија ствар независност судства.⁷ Постоји дакле много теоријских објашњења, но после свих наших транзиционих искустава у покушају достизања идеала правне државе, а нарочито после економске кризе и драстичног осиромашења, питање које се поставља јесте питање: да ли је „правна држава“ идеал на којем се баш по сваку цену мора инсистирати, или је понекад добро и корисно заобићи неки од постулата „правне државе“, а по систему прагматичности у којој „нужда закон мења“.

Овде се ради о познатим антиномијама правне државе, супротностима између правде, правне сигурности и сврсисходности права.⁸ Једноставно речено, оно што је сврсисходно, обично није праведно, исто као и када је реч о правној сигурности. Имајући све то у виду, јасно

1 Rainer Faipel, „The Rule of Law“, *Страни јравни живои*, бр. 2/2009.

2 Фрањо Бачић, „Државноправни постулати сувремене правне државе и њихово мјесто у сувременом кривичном праву“, *Југословенска ревија за криминологију и кривично јраво*, бр. 1/1973.

3 Зоран Стојановић, *Политика сузбијања криминалијетета*, Нови Сад, 1991.

4 Мелита Дундић, „Правна аналогија и правна држава“, *Гласник адвокатске коморе Војводине*, новембар – децембар 1991.

5 Коста Чавошки, „Партијска држава као порицање владавине права“, у: *Правна држава*, Београд, 1991.

6 Лидија Баста, *Политика у јраницама јрава*, Београд, 1984.

7 О томе у тексту код Едина Шарчевића, „Појам правне државе“, *Архив за јравне и друштвене науке*, бр. 4/1989.

8 Густав Радбрух, *Филозофија јрава*, Београд, 1980, стр. 99–100.

је како и зашто оно што се приписивало Канту, а то је изрека: „нека буде правда па макар свет пропао“ (*Fiat iustitia et pereat mundi*) је данас одбачено.⁹ Тако смо ми у наслову овог рада и употребили први део чувене сентенце: „*Fiat iustitia*“. Или, хтели смо да поставимо питање: „Нека буде правда, али по коју цену?“ Када бисмо хтели да до краја будемо цинични, ми бисмо након тог „*fiat iustitia*“, могли да додамо оно што се приписивало Јосипу Брозу: „не треба се држати закона као пијан плота!“ Некадашњи највећи син наших народа и народности, наравно није знао за Радбруха и његове антиномије између правде, правне сигурности и сврсисходности права, али је као политичар схватао значај сврсисходности и прагматичности као таквих, те је и инсистирао на томе. Или, да на други начин кажемо и то да се право налази у сталном сукобу са животном стварношћу, те „да право иде друмом, а живот шумом“.¹⁰ Ми заправо хоћемо да кажемо да свака врста догматизма и фундаментализма, тј. занемаривање практичности и сврсисходности, која је на неки начин друго име за животну реалност, може бити сасвим контрапродуктивно за општи идеал правне државе.

Има наравно оних који доказују да између привредног раста и правне државе постоји и те како тесна корелативна веза.¹¹ У том смислу се тврди и то да повећање корупције од само 1 одсто, кроз политичку нестабилност утиче на смањење економског раста за 0,72 одсто.¹² С друге стране међутим, контра-пример јесте Кина, земља у којој је корупција значајно присутна, али јој то нимало не смета да бележи врло изразити привредни раст. Пример Кине, њеног традиционалног прагматизма а по систему да није важно да ли је мачка црна или бела, већ да је важно да лови мишеве, говори о томе да преминација сврсисходности пре свега над правдом, али и над правном сигурношћу, може довести до економског раста, упркос свим теоријско-догматским постулатима.¹³

Када говоримо о идеалима правне државе морамо поменути и примере из међународног права и нарочито најновије међународне праксе (политике), где се неморал и све оно што је супротно идеалима „владавине права“ устоличава као врховно начело.¹⁴ Односно, како

9 Јер заиста каква је то правда ако свет пропадне.

10 Мирко Васиљевић, „Привреда и владавина права“, *Право и привреда*, бр. 4–6/2011, стр. 19.

11 Александар Мојашевић, „Импликације владавине права на привредни раст“, *Теме*, бр. 4/2013.

12 Pak Hung Mo, „Corruption and Economic Growth“, *Journal of Comparative Economics*, Vol. 29, No. 1/2001. стр. 66–79.

13 М. Васиљевић, *нав. чланак*, стр. 20–25.

14 Радмила Накарада, „Случај Космета – јединствена произвољност“, *Социолошки истраживања*, бр. 3/2007, стр. 356.

би то стајало на насловној страници „Политике“ од 4. марта 2014. у извештају са конференције за штампу Владимира Путина. „Путин: Ако може КиМ, може и Крим.“¹⁵

У вези са тим, са међународном праксом, политиком, сврсисходношћу, прагматизмом, морамо овде поменути и тзв. прљав јновац, односно оно што називамо „прање новца“. Поједине државе, у том смислу ће доспевати, с времена на времена, на својеврсни стуб срама због тога што служе као одредиште, дестинација прљавог новца, што привлачећи стране инвестиције, привлаче и прљав новац. Потпуно се занемарује тзв. приватно банкарство, које је измишљено управо у САД и тамо доживело процват, а које то „приватно банкарство“ представља нешто што је идеано за „прање новца“.¹⁶ „Прљав новац“ међутим често се налази у темељу моћи и економског успеха многих земаља.¹⁷

Једна друга ствар овде такође изазива посебну пажњу. Да би држава функционисала, односно да би се закони примењивали, потребно је да држава има и своје одговарајуће капацитете који омогућавају спровођење закона. Хоћемо да кажемо следеће: одговарајући закон на пример каже да је потребно током зимских месеци, ставити зимске гуме на возила. Уколико саобраћајна полиција из различитих разлога сасвим ретко контролише да ли возачи поштују ову одредбу, онда ће та одредба остати „мртво слово на папиру“ и тиме ће се урушити идеали правне државе. Потребно је дакле да полиција што више и што чешће спроводи контролу да ли се овај и још неки други прописи и закони поштују и примењују и то је нешто што на први поглед уопште није спорно. Али, то не значи ништа друго, него запослити још много полицајаца и набавити нова патролна возила и сваку другу инспекцијску и техничку логистику. Нове радаре, који ће контролисати да ли возачи поштују ограничења брзине, нове инспекторе који ће контролисати да ли се у малим трговинским и угоститељским објектима уредно издају фискални рачуни. Све то међутим има своју цену, све то кошта, па се према томе може рећи да и стриктно и доследно поштовање права, идеала правне државе, и те како кошта, као што ми уосталом и тврдимо у наслову овог рада. Ако се више новца одвоји за борбу против корупције и криминалитета уопште, онда остаје мање за неке друге друштвене потребе.¹⁸

15 Доступно на адреси: www.poitika.rs/rubrike/Svet/Putin-U-Ukrajini-izveden-neustavni.puc.lt.html, 20.4.2014.

16 Доступно на адреси: www.emg.rs/vesti/srbija/37846.html, 20.4.2014.

17 Џејмс Петрас, „Прљав новац у темељу раста Сједињених Америчких Држава“, доступно на www.mondialisation.ca/index.php?context=va&aid=12569, 20.4.2014.

18 Борис Беговић, „Економска теорија генералне превенције: основна питања“, *Critica*, бр. 1/2010, стр. 50-64.

Ствари се овде не завршавају: хајде да претпоставимо и замислимо идеалну ситуацију, да полиција и инспектори успеју да спроведу „нулту тачку толеранције према криминалитету (корупцији)“ и да сваки учинилац неког кривичног дела буде откривен и процесуиран. Значи ли то да треба повећати број тужилаца и судија и на крају крајева шта радити са свим тим осуђенима, односно да ли ће се на крају завршити све тако што ће се зидати нови затворски капацитети за смештај свих осуђених? Осим што ти нови затвори коштају, поставља се и питање да ли се идеал правне државе на крају своди на све већи број осуђених и све пуније затворе.

Замислимо у том смислу још једну ситуацију, а која се тиче корупције у здравству, која је заиста веома присутна. Може се на пример радити о једном искусном хирургу, или акушеру у једном мањем провинцијском месту. Дотични је добар лекар, али склон корупцији, тј. склон томе да приликом сваке уградње вештачког кука, или сваког порођаја наплаћује корупцију од по пар стотина евра од својих пацијената. Шта је паметно урадити у таквом случају? Ухапсити дотичног лекара, специјалисту, осудити га на неколико година затвора и изрећи му меру безбедности „забране вршења позива, делатности или дужности“? За друштво, нарочито за једну малу локалну средину била би већа штета лишити се неког врсног стручњака, него толерисати његову корупцију. Чак и ако пођемо од тога да се корупција може економски израчунати, односно да повећање корупције доноси директне и индиректне економске штете, врло би се лако могло израчунати да би била већа штета школованог и успешног стручњака ухапсити и чекати док се нови, млади стручњак не ишколује и не обучи да замени старог, корумпираног, ухапшеног. Ова врста проблема се посебно мултипликује ако и када је појава корупције у здравству посебно узела маха, па у таквој ситуацији да би борба против корупције имала успеха, треба заправо „десетковати“ лекаре, тј. ухапсити велики број лекара и тиме заиста у озбиљној мери довести у питање систем функционисања здравствене заштите. Тако је на пример извесни доктор из Шапца добио 6 месеци условна на 2 године, а Апелациони суд му је „повисио“ санкцију за узимање мита на 8 месеци условно на три године. Слично је било и у неким другим случајевима и то управо када је реч о шабачким лекарима.¹⁹ Пошто наравно не можете баш све корумпиране (лекаре) да похапсите, онда се јавља проблем селективности, егземпларности, једном речју неправедности у политици борбе против корупције.²⁰

19 О различитим случајевима корупције у здравству може се прочитати у тексту на интернет адреси: www.naslovi.net/2013-08-09/vecernje-novosti/sudovi-imaju-dvostruki-arsin-prema-lekarima/6684094nene, 20.4.2014.

20 Јован Ђирић, „Егземпларно кажњавање“, *Crimen*, бр. 1/2012, стр. 21–38.

Ово је иначе увек проблем када се нађете на почетку неке кампање. Годинама, или деценијама толеришете неку појаву кршења, непоштовања закона, а онда сасвим изненада треба започети са супротном праксом. Протеком времена проблеми се само гомилају, умножавају. На пример, проблем „дивљих“ нехигијенских ромских насеља, понекад чак у самим централним градским зонама. Лако је уконити једну, две, или три склепане учерице, онда када тек никну. Проблем међутим настаје када никне читаво насеље од пар стотина таквих кућерака. Уклонити читаво насеље тада већ постаје прави, не само економски и социјални, већ и политички проблем са међународним импликацијама: тада се јављају бројне међународне организације које изражавају своју забринутост због (не)поштовања права националних мањина. Када се не реагује одмах на почетку, касније се ствари само додатно усложњавају и тада је осим других ствари, осим закона, потребно мењати и навике и менталитет људи.

Готово да би се могло рећи да је за успостављање правне државе важно не само то да се закони поштују, примењују, већ да се примењују правовремено, односно важан је „тајминг“, тј. важно је када, у ком тренутку се закони примењују. Свако закашњење у примени закона, у поштовању закона, може бити на свој начин кобно. Замислимо у том смислу један велики привредни субјект у једној, малој, локалној средини, комбинат, предузеће које запошљава више стотина, или више хиљада људи. Дотични привредни субјект међутим годинама није плаћао порезе и остале доприносе држави, као ни струју и друге сличне дажбине. Неко је некада пропустио и попустио пред захтевом да им буде опроштено, а онда се дуг нагомилавао и достигао врло велике размере. Наравно да се у једном тренутку мора поставити питање, шта радити и како даље? Наплатити све неплаћене порезе и рачуне, јер порези се морају плаћати уколико желимо да успоставимо правну државу и поштовање закона. Али, тиме ћемо врло вероватно учинити да дотични субјект практично буде ликвидан и добићемо то да радници остану без посла и хиљаде породица доспе у изразите егзистенцијалне проблеме, а да држава након свега више неће ни имати од кога да наплаћује порезе и друге дажбине. Ако је цена успостављања поштовања закона то да људи масовно остају без посла и да долази до ликвидације великих привредних субјеката, онда је та цена превисока и без обзира на сва оправдања и образожења типа „шок терапија“, то је нешто што политичари, али и не само политичари, већ уопште свако ко рационално, прагматично размишља, неће моћи да прихвати – то да зарад апстрактних идеала правне државе, људи остану без посла, држава без прихода, а целокупно друштво буде доведено на руб егзистенције.

Слична ствар је на пример и са плаћањем или неплаћањем струје. Ви можете да кажете да сваком оном који не плаћа струју треба искључити даље снабдевање струјом. Са становишта апстрактних идеала правне државе и Кантове поставке „*Fiat iustitia*“, ово уопште није спорно, јер ако и када се закони не поштују, то угрожава опште функционисање идеала правне државе и води у општу анархију. У том смислу, уопште није спорно да свима онима који не плаћају струју, треба „исећи струју“. Али, шта да се ради уколико је реч о болници, или школи, или пак једном већем насељу, односно већем броју приватних потрошача. Хоће ли то довести до неких других још много већих проблема, чак и здравствене природе, јер недостатак струје повлачи за собом многе хигијенске, здравствене проблеме. Треба ли се дакле и даље круто „држати права као пијан плота“, или ипак сврсисходност и прагматизам у овом случају треба да имају предност. На пример рећи, тј. прописати седеће: „држава, тј. електродистрибуција, опрашта 50 одсто дуга својим дужницима.“ Онима који плате на време, или мало пре времена, та иста електродистрибуција, даће одговарајући попуст од 5 одсто, а онима који годинама не плаћају, држава ће на крају опростити, или све или 50 одсто. Па ви сад плаћајте рачуне и поштујте правила уопште, законе и право. Идеал реда и правне државе је овде потпуно угрожен, а идеал анархије и безакоња је победио. Када год се покрене иницијатива за легализацију било чега, било којег претходног незаконитог понашања, градње, било ношења оружја, могу се појавити слични проблеми, као и када је реч о на пример екологији.

Замислимо у том смислу један велики привредни субјект у једној малој, локалној средини. Дотични субјект запошљава неколико стотина, неколико хиљада људи и практично издржава ту локалну средину, коју међутим у исто време озбиљно еколошки загађује. Шта предузети, нарочито ако и када је загађење учестало и великих је размера? Да ли треба на крају изрећи и најтежу санкцију. престанак рада дотичног правног лица? Шта ће се тиме постићи, – смањење буџетског прихода и давања за здравство, школство, културу, па и саме инспекцијске о правосудне органе? Да ли је скупље то, или толерисати одређени степен еколошког загађења, односно одређени степен непоштовања закона? У ствари да ли може постојати „мало непоштовање закона“, да ли се непоштовање закона може и сме толерисати до одређеног нивоа и степена, или свако непоштовање закона, па макар оно било и сасвим мало, делује као лош, заразни пример који води свеопштем дерогирању идеје правне државе, идеје да се закони морају поштовати? Да ли је ово нека врста крајње нужде? Јер, најједноставније речено, инвестиције су потребне да би држава постала довољно богата да може да финансира све активности

које јој се стављају у надлежност. Сиромашна друштва и државе стога немају шансе да на одговарајући начин финансирају, између осталих, пројекте у заштити животне средине.²¹

У вези са еколошким проблемима, можда би се могло рећи и то да је то тема која се на неки начин вештачки намеће земљама у развоју, тј. да данашње инсистирање на екологији и еколошким проблемима долази из развијених земаља, које на овај начин уствари покушавају да успоре технолошки и економски развој и раст земаља „трећег света“. До јуче, док је то био у њиовом економском интересу, није се толико инсистирало на екологији, како је то случај данас када нове земље, „земље трећег света“ треба да овладају новим технологијама и покрену свој економски развој.²²

Када се говори о правној држави уопште, онда се посебна пажња мора обратити и на величину тржишта, тј. величину земље у којој треба да се успостави правна држава. Теоријски узев, а нарочито из перспективе САД, слободно тржиште и поштовање закона јесу „алфа и омега“ онога што називамо „правна држава“, али... Писац ових редова се нашао у помало необичној ситуацији да није могао да објасни једном свом рођаку, Американцу, како и зашто у тој Србији, лифт у његовој згради нема ко да оправда, јер у згради у којој он живи станује свега неколико људи, углавном пензионера са скромним примањима, а оправка лифта кошта више око 15.000 долара. Американца је зачуђено запитао: „А откуда ти људи у тој згради, како су они дошли у посед станова чије одржавање и реконструкцију, практично не могу да финансијски поднесу.“ Објашњење би било исувише компликовано и дугачко и за тог Американца, па чак и за оне који живе у Србији, те ми овде не желимо да се тиме бавимо, јер би читав један чланак за то био недовољан. Ипак, једно је јасно, када бисмо стриктно и доследно применили логику тог Американца, ми бисмо врло брзо дошли у ситуацију која би заиста била са једне стране одраз „чистих рачуна“, што је нужно за успостављање правне државе. Али, са друге стране би огроман број припадника дојучерашње средње класе, професора, лекара, правника, инжењера, продавао своје станове „будзашто“ и живео у полускеланим уцерицама у ромским насељима. У полупразним становима на елитним

21 Рачуна се наине да ће Србија у складу са европским стандардима и својим европским путем, до 2030. године, морати да потроши преко 10 милијарди евра. О томе Милош Живковић, Марко Миленковић, „Значај процене утицаја за урбанистичко планирање“, у: Александра Чавошки и Ана Кнежевић-Бојовић (уредници), *Екологија и право*, Институт за упоредно право и Правни факултет Универзитета УНИОН, Београд, 2012 стр. 189.

22 Богате и развијене земље развиле су своју економију у периоду када се на заштиту околине није много полагало, па су могле да акумулирају богатство без изаздатака за ове сврхе. М. Живковић, М. Миленковић, *нав. чланак*, стр. 190.

локацијама, живели би дојушерашњи шверцери и дилери. Ако је то цена успостављања правне државе, ако је то цена успостављања кантовске правде („*Fiat iustitia et pereat mundi*“), ми овде ипак гласамо за оно бровско да се закона не треба држати као пијан плота. Односно, речено на један другачији начин, нико заиста не може имати ништа против правне државе, али, успостављање правне државе, обично је и скупо и болно, те у том смислу није нимало чудно што се за то успостављање везују и појмови као што су „шок терапија“, или макар „транзиција“, а што је све синоним за нешто што је за највећи број грађана врло непријатно. Осим тога, сама недовољна величина тржишта у Србији не дозвољава успостављање функционисања слободног тржишта и његових законитости. У том смислу, овде треба рећи да је конкуренција на пример оно што „убија“ корупцију. У условима слободних тржишних односа, мало је простора за различите злоупотребе и манипулације.²³ У Србији је међутим тржиште мало, па је самим тим и неприкладно за успешно спровођење анти-монополских правила о заштити конкуренције.²⁴

Овде уствари треба рећи и неколико речи о корупцији, феномену који је у свему супротност идеалу правне државе, чак у ствари његова кочница. У том смислу, може се констатовати да је савремени друштвени живот све више нормиран, те да он у ствари подстиче грађане да заобилазе компликоване прописе и процедуру, односно да савремени живот подстиче корупцију.²⁵ Борба против корупције, тј. борба за успостављање правне државе, обично захтева компликоване механизме и процедуре. То наравно може доносити бројне и скупе проблеме. О чему се ради? Између осталог и о проблематици јавних набавки. Сме ли нека важна установа да касни и да има проблема у свом функционисању због компликованих и дуготрајних процедура јавних набавки. На пример у болници се не оперишу пацијенти зато што процедура јавних набавки захтева одређени застој, или пак филхармонија не може да држи концерте зато што није испоштована процедура јавних набавки музичких инструмената. Наравно свима је јасно колико је тако нешто бесмислено, а у ствари се ради о инсистирању на догматско-фундаменталистичком принципу правне државе, на занемаривању сврсисходности (и прагматичности) права, без чега, „правна држава“ постаје нешто што више оптерећује и кошта него што доноси користи. „Изем ти и јавне набавке и правну државу, ако ја због свега тога не могу да оперишем пацијенте“,

23 Christopher Bliss, Rafael Di Tella, „Does Competition Kill Corruption“, *Journal of Political Economy*, No. 5/1997, доступно на адреси: www.jstor.org/pss/2138905, 20.4.2014.

24 Марија Здравковић, „Role, Significance and Enforcement of Competition Law in Serbia as a Small Market Economy“, *Сѝрани љравни живоѝ*, бр. 3/2009, стр. 205–220.

25 Михаел Бок, „О узроцима корупције и њеној неминовности у савременом друштву“, у: Јован Ђирић (уредник), *Борба љроѝив коруѝицие – искуѝива и љоређења*, Институт за упоредно право, Београд, 2013, стр. 11.

рећи ће просечан лекар – хирург, а музичар у филхармонији ће рећи то исто када се сусретне са поквареним и дотрајалим инструментима на којима не може да музицира. Треба у ствари овде рећи да су још стари Римљани говорили да претерани нормативизам доводи до корупције, макар само по систему: „*summum ius, summa iniuria*.“

Процедуре дакле, макар по систему „време је новац“, коштају, а не доносе неку опипљиву, непосредну материјалну корист и економски раст. Тешко је наравно оповргавати значај и опште вредности идеала правне државе, али, треба бити на чисто: и правна држава кошта и понекад се може стећи утисак да је прагматичније, корисније, сврсисходније, заобићи по неку процедуру и не придржавати се закона баш „као пијан плота“. Ако ништа друго, треба бити начисто такође и са тим да прелазак на постулате „правне државе“ на „ред и закон“, а након дужевремене анархије, нереда и безакоња, ипак кошта и то најчешће врло много. О томе смо ми заправо овде желели да кажемо неколико речи у тренутку када се сви готово једногласно и једноумно слажу са тим да је правна држава неприкосновена вредност сама по себи. Значи ли то да треба приватити максимум „нека буде правда па макар свет пропао“. Какви су међутим и тај свет и та правда, ако се све заврши пропашћу?

Jovan ĆIRIĆ, PhD

Director of the Institute of Comparative Law, Belgrade

FIAT IUSTITIA – HOW MUCH DOES THE RULE OF LAW COST?

Summary

There are various definitions of rule of law, and also there are a lot of different prerequisites that have to be fulfilled in order to speak of rule of law. However, one prerequisite is particularly important – strict and consistent compliance with the law. That is, if and when in one society, one state, laws are not obeyed, we cannot speak of the rule of law. Still, author of this text believes that strict and consistent compliance with the law and its enforcement sometimes can be contra productive and pointless. This applies even for the laws that can be considered equitable. For instance, in order for one law to be enforced and obeyed, it is necessary to develop adequate logistics. This refers to greater amount of police officers and inspection bodies, technical equipment for monitoring and control, and also increased prison capacities. We can ask ourselves

how much does this cost and whether it is more useful to utilise these funds for different purposes. Apart from that, sometimes enforcement of law can be pointless and contra productive when it concerns sanctioning of large economic entities, i.e. big companies. Let us take, for example that one enterprise has not paid taxes and contributions for a long period of time. If all of a sudden the state decides to collect residual debts of that enterprise that could practically lead to that entity's destruction. In the situation of great economic crisis, establishment of 'rule of law' would bring multiple negative effects. This also relates to situations concerning environmental crime. Punishment of one enterprise for pollution can have multiple negative economic and social effects. This case, as well as other situations that are analysed in this text, show that establishment of rule of law is neither cheap nor simple.

Key words: *rule of law, usefulness of law, police-inspection capacities, timeliness of enforcement of law, sanctions for legal persons, Kant, Radbruch.*